

Георги Кънчев / Georgi Kanchev

**ПАТРИАРХ ЙОАКИМ – ДУХОВНИЯТ ВОДАЧ
НА ВЪЗОБНОВЕНОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО**

**Patriarch Joachim I – the Spiritual Guide of
the Restored Bulgarian Kingdom**

Abstract: The idea of the restoration of the Bulgarian state was realized in two ways. The one clearly stood out, thanks to the military successes of the Bulgarians. The other way was the spiritual and cultural growth of the Bulgarian state as a significant literary center in the Orthodox world. The beginning was undoubtedly initiated by Patriarch Joachim I, who showed himself to be a “good spiritual guide” of his flock.

Keywords: hagiography, church recognition, Patriarchal Chair, Bulgarian Empire.

Върху изсветляване личността на патриарх Йоаким I (†1246 г.) работят немалко изследователи. Първият от тях е един от най-бележитите учени по църковна история акад. Иван Снегаров. Точно той е и откривателят на житието на малко познатия Йоаким¹, което се съхранява в Празничен миней под № 23 от ръкописната сбирка на БАН, л. 156а – 157а². Житието е непълно и по вид е характеризирано като Проложно и за съжаление не е в цялостен вид, тъй като липсва част от него. Иван Снегаров анализира житието на българския патриарх, като извежда някои косвени данни поради липсата на достатъчно проучвания по проблема към този момент. Бистра Николова обръща задълбочено внимание върху анализа на житието³, като го изследва през призмата на събитията около възобновяването на българската патриаршия. Иван Дуйчев също отделя внимание върху изясняване образа на българския патриарх⁴. Венелин Грудков посвещава по-специално изследване върху житието на патриарха в светлината на паметник на старобългарската книжнина⁵. Пламен Павлов в съавторство с В. Грудков анализира житието⁶ на Йоаким I както като паметник на литературната книжнина, така и в контекста на политическата обстановка в региона при управлението на цар Иван Асен II. Димо Чешмеджиев дава един нов прочит на сведенията за личността на патриарха⁷. Александър Стойков в книгата си представя образа на Йоаким в различна перспектива от досегашните проучвания⁸.

Важно е да се отбележи, че В. Грудков обръща внимание върху сюжетно-фабулната⁹ композиция на житието. Изследователят определя 1233 г.

като годината, в която Йоаким I е издигнат в сан архиепископ. За Йоаким, чието светско име е неизвестно, се предполага, че сменя името си два пъти. Според житието му единият път е, когато приема малка схима при замонашването си, и още веднъж, когато приема великия ангелски образ, т.е. приема Велика схима. Знае се, че при встъпване в монашеския облик се запазва първата буква от светското име¹⁰ на монаха, но това не е канон, а по-скоро честа практика¹¹.

През 1232 г. наместникът на никейския патриарх, екзарх Христофор¹², пребивава в европейските владения на Никейската империя. От неговото седалище в Солун от 1233 г. започва кореспонденция с българската столица Търново. Този диалог ни дава много ценна информация не само за събитието около интронизацията на Йоаким I, но и за устройството на българската църква. От кореспонденцията на екзарх Христофор¹³ и от Проложното житие на Патриарх Йоаким I се потвърждава действащото църковно право, което издига йеромонаха Йоаким за архиепископ на цяла България. Следващите исторически събития около провъзгласяването на монаха са известни на историческата наука¹⁴. Българският архиепископ е одобрен от никейския патриарх Герман и със съгласието на останалите източни патриарси е въздигнат за патриарх на българската църква.

Според житието на българския патриарх в първите години на своето царуване цар Иван Асен II (1218–1241 г.) посещава изсечената от Йоаким I скална църква „Свето Преображение“. В житието му той е наречен старец¹⁵. Васил Гюзелев представя образа на стареца в контекста на монашеството като учител, наставник на „граматици“. Съвсем основателно може да се приеме, че бъдещият патриарх влиза в рамките на това смислово възприятие¹⁶.

Известно е, че Йоаким се завръща от Света гора с трима сподвижници – Диомид, Атанасий и Теодосий. Отново според житието му, основаният от Йоаким с помощта на българския цар голям манастир в чест на архистратиг Михаил се превръща в голям книжовен център. Патриарх Евтимий е определен като учител на „рояк ученици¹⁷“. В житието на първия канонизиран патриарх той е сравнен с „трудлюбива пчела“. Дейността на манастирите в голяма степен е свързана с преписване на книги, създаване на нови, както и с образователна дейност. Ролята им за издигане на образоваността и подготовката на монаси книжовници през първата половина на XIII в. подчертава В. Гюзелев. Според него около Йоаким се образува книжовен кръг в покрайнините на Червен. Освен около манастирската обител около Красен, на патриарх Йоаким дължим израстването на столичния град Търново като книжовен център¹⁸. Отново житието на патриарха свидетелства за размера на книжовната активност „... като благослови и просветли цялата българска земя“. Разбира се, това се дължи и на сътрудничеството между духовната и светската власт, а вероятно и на това, че патриархът е и духовен наставник на българския цар¹⁹. В Бориловия синодик четем за българския цар Иван Асен II „...като създаде манастири²⁰...“, което говори за признателността към българския цар, запазена в историческата памет.

Относно датирането на смъртта на Йоаким, интерес представлява един откъс от съчинението на Акрополит, в който се споменава, че, докато обсажда Цурулум през 1237 г., Иван Асен II получава вестта за смъртта на съпругата му, син му и търновския епископ. Вторият византийски източник, който споменава за тези тъжни събития в царското семейство, е Теодор Скутариот. Той пише, че унгарската съпруга на българския цар починала заедно със сина му и „търновския архиерей“. Д. Чешмеджиев²¹ и други изследователи отхвърлят това становище. Още повече, че разполагаме с категорична информация за успешното на патриарх Йоаким I от житието му и от други източници, които отнасят тази дата към значително по-късно време.

В изследванията, посветени на патриарх Йоаким I, някак попада в сянка един малко известен надпис²². Той гласи следното: „† Аз Йоаким (?) (по милост) божия патриарх на всички бъл(гари... в... година) на моето архиерейство с божия помощ (... изсе)кох гората в тази пустиня и създадох храм (...на името) на пресветата Богородица Маторска (...и на името на светия) евангелист Йоан Богослов и призовах вели(кия, (-ката) милост на цар Михаил Ас(ен, син на великия цар Асен, а внук на стария (цар Асен...)) за този манастир. И не само това, но и... и е царски манастир. И като прие с любов (голяма дойде (или благоизволи) Миха(ил цар и подари на този манастир село (... Батош)ово и Витен. Рибарите (...н) и сам ктиторът Михаил цар на бъдещите цар(е)²³...“ Изследователят Вера Иванова аргументирано изказва тезата, че текстът от надписа е излязъл директно от царската канцелария. По онова време се въвежда нов тип унициално писмо²⁴, използвано широко във византийските грамоти, въведено от модата в Никея. Добре знаем, че патриарх Йоаким пребивава известно време в Никейската империя, за да бъде въздигнат в архиепископски сан. Възможно е именно от него като ръководител на Търновската книжовна школа да е въведена тази норма, тъй като този вид надписи е характерен за столичната книжовна традиция, която впоследствие преминава и в книжовните центрове, намиращи се под влиянието на Търновската книжовна школа. Изследванията на Вера Иванова върху езиковия стил показват нетипичност по отношение на датираните паметници до момента. Според нея Батошевският надпис „има почти новобългарски слогар“. Още повече, че задълбоченото изследване на текста показва според В. Иванова, че текстовете са сходни с правните документи и дипломатическия език от времето на цар Самуил. Изследователката подчертава сходството между дарствените грамоти на българските царе и Батошевския надпис. Подобен на Батошевския надпис според Иванова се намира в Лесновския манастир в Северна Македония²⁵. Задълбоченият ѝ анализ показва, че текстовете първоначално са имали формата на дарствени грамоти и в последствие са били изсечени като каменни надписи. Според В. Иванова формата на изписване на надписа е много сходна с тази, която се използва в Унгария, в дарствените грамоти на кралската канцелария – традиция, чието начало може да се свърже с управлението на българския цар Иван Асен II вследствие на брака с унгарската принцеса Ана-Мария²⁶.

Нещо важно, което не бива да отбягва от вниманието ни в надписа, е, че Йоаким I говори за себе си от първо лице като „патриарх на всички българи“ – титла, която в случая е неоспорима, за разлика от тази на неговия предшественик Василий²⁷, която не е безусловно приета в историографските изследвания. В текста на изсечения надпис ясно проличават авторитетът и самочувствието на първия български патриарх. В съдържанието на надписа се открива нещо много интересно – моделът, за който пише Иван Божилов: от патримониум към династичното легитимно наследство на царската власт²⁸. След смъртта на българския владетел цар Иван Асен II властта преминава към най-големия му син Калиман (1241–1246 г.). През краткото му управление българската държава успява да запази позициите си, извоювани при цар Иван Асен II. Но важното в случая е, че процесът на легитимиране на царската власт започва от големия син на покойния Иван Асен I²⁹ (1190–1195/1196 г.). С идването си на власт той, според Георги Акрополит, съобщава, че е дошъл за „бащиното си наследство“. Според византийския историк наследникът на българския владетел, синът му цар Калиман „взе бащината си власт“³⁰. Тук проследяваме модела на приемственост на царската власт, която ще се затвърди в Батошевския надпис, където наследникът на покойния Калиман, цар Михаил II Асен³¹ (1246–1256 г.) е представен в линията „цар Михаил Асен, син на великия цар Асен, а внук на стария цар Асен“³². Иван Божилов изказва тезата, че титлата багренороден³³ за първи път се появява в надписа на цар Михаил II Асен при село Рояк, Провадийско, където четем следното: „При багренородния и благоверен, и христоробивия, и самодържеца цар Михаил се създаде тази светла обител на имената на... в годината 6761 (=1252/1253)“³⁴. Идеята за приемствеността на властта чрез багренородния син според Божилов е просто пропаганда с цел да се запази властта на новия български цар Михаил Асен, син от брака на Иван Асен II и Ирина Комнина³⁵ (1218–1241 г.), като титлата багренороден би могъл да получи и синът на българския цар от съпругата му Ана-Мария и наследеният властта Калиман. Това не се случва. Напротив, за багренороден се смята Михаил II Асен, роден според Йордан Андреев към 1238–1239 г.), т.е. когато вече българската църква е въздигната в ранг на патриаршия на събора в Лампсак през 1235 г. и българският владетел съответно носи официално титлата цар. Думите от първо лице на патриарх Йоаким I върху Батошевския надпис са пряко признание за легитимността на правата на българския цар Михаил II Асен и категорични спрямо изграденото вече династическо право.

Според Димо Чешмеджиев култът към патриарх Йоаким I е „държавен и политически“, наложен по властово съображение, защото победата на българите за отвоюването и признанието на възобновената българска държава е постигната именно чрез признаването на Българската патриаршия от другите източни патриарси, докато преди това архиепископията на българската църква е призната и от папския Рим. Следователно може да се направи заключението, че възобновеното Българско царство е признато от всички църковни катедри.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

- ¹ **Снегаров, Ив.** Неиздадени старобългарски жития. – В: Годишник на Духовната академия „Св. Климент Охридски“, т. III (XXIX). София, 1953–1954, 166–168.
- ² **Кодов, Хр.** Опис на славянските ръкописи в библиотеката на БАН. София, 1969, 44–46.
- ³ **Николова, Б.** Житието на патриарх Йоаким I като исторически извор. – Исторически преглед 1979, №6, 122–132.
- ⁴ **Дуйчев, Ив.** Търново като политически и духовен център през Късното средновековие. – В: Българско средновековие. София, 1972, 413–431.
- ⁵ **Грудков, В.** Проложното житие на патриарх Йоаким I – паметник на старобългарската книжнина. – Проглас, 1993, том 7, кн. 1, 32–39.
- ⁶ **Павлов, Пл., В. Грудков.** Призвани да просият. Велико Търново, 1999, 7–15.
- ⁷ **Чешмеджиев, Д.** Етюди върху български средновековни култове. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, 2019, 17–21.
- ⁸ **Стойков, А.** Портрет на св. Йоаким Ивановски. Раждането на една духовна империя. Русе, 2019.
- ⁹ **Грудков, В.** Цит. съч., с. 35.
- ¹⁰ **Тончева-Тодорова, Хр.** Развой на старобългарските чинопоследования за въстъпане в монашество през X–XVIII в. Пловдив: Унив. изд. „Паисий Хилендарски“, 2004. с. 36.
- ¹¹ **Митрофановиќа, В., Тарнавског, Т.** Православна литургика. Београд, 1926, 166–167.
- ¹² <https://electronic-library.org/books/Book_0105.html> (04.01.2021).
- ¹³ **Събев, Т.** Самостоятелна народностна църква в средновековна България. София, 1987, с. 318.
- ¹⁴ **Павлов, Пл., В. Грудков.** Цит. съч., с. 20.
- ¹⁵ Пак там, с. 18.
- ¹⁶ **Гюзелев, В.** Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII–XIV век. София, 1985, 34–35.
- ¹⁷ Пак там, с. 37.
- ¹⁸ Пак там, с. 68.
- ¹⁹ **Чешмеджиев, Д.** Цит. съч., с. 24.
- ²⁰ **Божилков, Ив., А. Тотоманова, Ив. Билярски.** Борилков синодик. Издание и превод. София: ПАМ Пъблишинг Къмпани ООД, 2010, с. 312.
- ²¹ **Чешмеджиев, Д.** Цит. съч., 22–23.
- ²² **Иванова, В.** Два надписа от Асеновци – Батошовският и Врачанският. – Известия на Българския археологически институт, 1946, XV, 115–145.
- ²³ **Петров, П. Гюзелев, В.** Христоматия по история на България. Т. II. София, 1978, с. 210.
- ²⁴ **Иванова, В.** Цит. съч., с. 121.
- ²⁵ Пак там, с. 126.
- ²⁶ **Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов.** Кой кой е в средновековна България. София, 2012, 40–41.
- ²⁷ Пак там, 100–104.
- ²⁸ **Божилков, Ив.** История на средновековна България. Т. II. София, 2017, 374–375.

- ²⁹ **Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов.** Цит. съч., 246–252.
- ³⁰ **Божилев, Ив.** Цит. съч., с. 374.
- ³¹ **Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов.** Цит. съч., 478–482.
- ³² **Петров, П., В. Гюзелев.** Цит. съч., с. 210.
- ³³ **Томов, Т.** Византия позната и непозната. София, 2014, 96–578.
- ³⁴ **Божилев, Ив., Ст. Кожухаров.** Българската литература и книжнина през XIII век. София, 1987, с. 201.
- ³⁵ **Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов.** Цит. съч., 307–308.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов. Кой кой е в средновековна България. София, 2012 [Andreev, Y., Iv. Lazarov, Pl. Pavlov. Koy koy e v srednovekovna Bulgariya. Sofiya, 2012].

Божилев, Ив. История на средновековна България. Т. II. София, 2017 [Bozhilov, Iv. Istoriya na srednovekovna Bulgariya. T. II. Sofia, 2017].

Божилев, Ив., А. Тотоманова, Ив. Билярски. Борилев синодик. Издание и превод. София: ПАМ Пъблишинг Къмпани ООД, 2010 [Bozhilov, Iv., A. Totomanova, Iv. Bilyarski. Borilov sinodik. Izdanie i prevod. Sofia: PAM Publishing Kampani OOD, 2010].

Божилев, Ив., Ст. Кожухаров. Българската литература и книжнина през XIII век. София, 1987 [Bozhilov, Iv., St. Kozhuharov. Balgarskata literatura i knizhnina prez XIII vek. Sofiya, 1987].

Грудков, В. Проложното житие на патриарх Йоаким I – паметник на старобългарската книжнина. – Проглас, 1993, том 7, кн. 1, 32–39 [Grudkov, V. Prolozhnoto zhitie na patriarh Yoakim I – pametnik na starobalgarskata knizhnina. – Proglas, 1993, tom 7, kn. 1, 32–39].

Гюзелев, В. Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII–XIV век. София 1985 [Gyuzelev, V. Uchilishta, skriptorii, biblioteki i znaniya v Bulgariya XIII–XIV vek. Sofiya 1985].

Дуйчев, Ив. Търново като политически и духовен център през Късното Средновековие. – В: Българско Средновековие. София, 1972, 413–431 [Duychev, Iv. Tarnovo kato politicheski i duhoven tsentar prez Kasnoto Srednovekovie. – V: Balgarsko Srednovekovie. Sofiya, 1972, 413–431].

Иванова, В. Два надписа от Асеневици – Батшовският и Врачанският. – Известия на Българския археологически институт, 1946, XV, 115–145 [Ivanova, V. Dva nadpisa ot Asenevtsi – Batoshovskiyat i Vrachanskiyat. – Izvestiya na Balgarskiya arheologicheski institut, 1946, XV, 115–145].

Кодов, Хр. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на БАН. София, 1969 [Kodov, Hr. Opis na slavyanskite rakopisi v bibliotekata na BAN. Sofiya, 1969].

Николова, Б. Житието на патриарх Йоаким I като исторически извор. – Исторически преглед, 1979, №6, 122–132 [Nikolova, B. Zhitieto na patriarh Yoakim I kato istoricheski izvor. – Istoricheski pregled, 1979, №6, 122–132].

Павлов, Пл., В. Грудков. Призвани да просияят. Велико Търново, 1999 [Pavlov, Pl., V. Grudkov. Prizvani da prosiyayat. Veliko Tarnovo, 1999].

Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. II. София, 1978 [Petrov, P., V. Gyuzelev. Hristomatiya po istoriya na Balgariya. T. II. Sofiya, 1978].

Снегаров, Ив. Неиздадени старобългарски жития. – В: Годишник на Духовната академия „Св. Климент Охридски“, т. III (XXIX). София, 1953–1954 [Snegarov, Iv. Neizdadeni starobalgarski zhitiya. – V: Godishnik na Duhovnata akademiya „Sv. Kliment Ohridski“, t. III (NNIN). Sofiya, 1953–1954].

Стойков, А. Портрет на св. Йоаким Ивановски. Раждането на една духовна империя. Русе, 2019 [Stoykov, A. Portret na sv. Yoakim Ivanovski. Razhdaneto na edna duhovna imperiya. Ruse, 2019].

Събев, Т. Самостоянна народностна църква в средновековна България. София, 1987 [Sabev, T. Samostoynna narodnostna tsarkva v srednovekovna Balgariya. Sofiya, 1987].

Томов, Т. Византия позната и непозната. София, 2014 [Tomov, T. Vizantiya poznata i nepoznata. Sofiya, 2014].

Тончева-Тодорова, Хр. Развой на старобългарските чинопоследования за встъпване в монашество през X–XVIII в. Пловдив: Унив. изд. „Паисий Хилендарски“, 2004 [Toncheva-Todorova, Hr. Razvoy na starobalgarskite chinoposledovaniya za vstapvane v monashestvo prez X–XVIII v. Plovdiv: Univ. izd. „Paisiy Hilendarski“, 2004].

Чешмеджиев, Д. Етюди върху български средновековни култове. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, 2019 [Cheshmedzhiev, D. Etyudi varhu balgarski srednovekovni kultove. Plovdiv: Fondatsiya „Balgarsko istoricheskno nasledstvo“, 2019].

Митрофановића, В., Тарнавског, Т. Православна литургика. Београд, 1926 [Mitrofanoviћа, V., Tarnavskog, T. Pravoslavna liturgika. Beograd, 1926].